

ձրրապոյն Գրան և յատկապէս սորա բարձր պետի հետ: Մնացեալ նորա բոլոր արտայայտութեանց դէմ Հայերի համար բարեացականութիւն և համակրութիւն յարուցանելու համար ոչ մի կերպով արգելքներ չեն եղել:

ԲԱԺԻՆ ՀԵԹԱՆՈՍԱՅ.

— Անգլիայում 1880 թուականից ի վեր մի միասինարական ընկերութիւն է հիմնուել Սենանների մէջ քրիստոնէութիւնը տարածելու նպատակով: Այդ քարոզչական ընկերութիւնն այժմ Հընդհանրապէս Յէյլոնում և Չինաստանում ունի 200-ից աւելի եւրոպացի կանայք (որոնց եօթը բժիշկ են և շատերը տեղեակ բժշկութեան արուեստին), որոնց գործին օգնում են 700 բընիկներ: Երկու ուսուցչուհիներ կամ աստուածաշունչ ընթերցող դպիրներ են: Անցեալ տարի սորա այցելել են 6300 սենանների և բնակիչ կանանց աստուածաշունչ ուսուցել: 7000-ից աւելի աղջիկներ յաճախում էին ցերեկօթիկ դպրոցները և 178000 կին ու աղջիկ խնամում էին հիւանդանոցներում: զերգատներում կամ իրենց տներում:

Ամբիկա. Գերմանացիք տիրելով Վամբուռնին հետզհետեւ քաղաքակրթում են այդ երկիրը և քրիստոնէայ դարձնում: Այս երկրի կառավարիչը 2 հրովարտակ է հրատարակել. մէկով յայտնում է որ կանայք ուրիշների մանաւանդ իրենց այր մարդու յանցանքի պատճառով չպէտք է բանտարկուին: երաշխաւոր դառնան և կամ ծախուին. միւսով որ տեղացի քրիստոնէի կին ու երեխաները չեն կարող մի ուրիշի սեփականութիւն համարուիլ: ինչպէս ցարք կար ըստ հեթանոսական սովորութեան:

Ազանդայում 57,000 տեղացիներ գտնուում են միասինարանների աղղեցութեան տակ: որ կարգաւ գրել գիտեն: ունին 321 մատուռ: բնիկներից կան ուսուցիչներ և ուսուցչուհիներ: Գրիստոնէութիւնն այնպէս արագ յառաջագիմում է Ազանդայում: որի նման տեսնուած չէ միասինարական գործում:

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ—ՊԱՏՄԱԿԱՆ.

Հ. ԳԵԼՅԵՐ.

ՀԱՐԱՌՕՏՈՒԹԻՒՆ ԲԻԶԱՆՏԻԱԿԱՆ ԿԱՅՐԱՆԵՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ.

(Abriss der byzantinischen kaisergeschichte.)

«Ով երբ և իցէ պարագլէ է բիւզանդական անցեալի ասպարիզում: նա գիտէ թէ ինչքան զգալի և ցաւալի է: որ դեռ չկայ բիւզանդական պատմութեան համառոտ: մատահելի և գիտութեան նոր պահանջներին համապատասխան մի նկարագրութիւն: Ահա այդ պահաւը այժմ լրացել է: արքունական խորհրդական Պ. Հ. Գելցերը՝ Ննայի պատմութեան պրոֆեսորը՝ յանձնառու է եղել իմ խնդիրքով տալ բիւզանդական պատմութեան նկարագրութիւնը: որ գրքիս յաւելուածն է կազմում էջ 911—1067: Գրուածքի արժանիքի և թերութեան բացարձակ պատասխանատուն ինքը Պ. Հ. Գելցերն է:» *

Այս խօսքերը դրողը Կարլ Կրումբախերն է իւր բիւզանդական մատենագրութեան պատմութեան յառաջարանի մէջ: Եթէ մինչև այսօր նոյն իսկ գերմաներէն լեզուով պահանջ է բիւզանդական պատմութեան յարմար գործածելի ձեռնարկ: դա ունի իւր պատճառները: Մինչդեռ յունական դասական անցեալի իւրաքանչիւր երևոյթ՝ գրական—պատմական: զեղարուեստական: փիլիսոփայական և ընդ սկսած միջին: մանաւանդ վերածնութեան դարերից քաղաքակրթութիւնը Եւրոպայի խորը և բազմակողմանի ուսումնասիրութեան առարկայ էր և է: նոյն յունական կեանքի անմիջական ժառանգն ու շարունակողը: Բիւզանդիոնը իւր յայտնի արեւելա—յունական քաղաքակրթութեամբ անուշադիր էր թողնուել և մինչև անգամ արհամարհուել: միայն վերջերս են զգացել այդ ընթացքի սխալը և մեծ եռանդով սկսել թերին լրացնել: Նոր ուղղութեան ամենագործող զարկ տուողը եղաւ Միլնիսի պրոֆեսոր յիշեալ Պ. Կրումբախերը: որ 1890 թ. հրատարակեց առաջին անգամ՝ բիւզանդական գրականութեան պատմութեան առաջին ձեռնարկը և հաստատ օրինակներով ապացուցեց: որ ոչ միայն արհամարհելի չէ: այլ և անհրաժեշտ է լաւ ուսումնասիրել բիւզանդական անցեալը մարդկային քաղաքակրթութեան կապն ու ընթացքը լաւ ըմբռնելու համար: Նորա

* Տե՛ս. Karl Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Litteratur, München, 1897 էջ XI յառաջարան:

զուտ գիտնական հիմունքների վրայ զրած դիրքը՝ թէև իրրե առաջին փորձ ոչ զուրկ թերութիւններէն չից, մեծ յաջողութիւն ունեցաւ և ամենակարճ ժամանակում տարածուելով՝ վաստակեց բիւզանդական անցեալով հետաքրքրուող բաւական թուով բարեկամներ, երկու տարի անց՝ 1892 թ. նա սկսեց հրատարակել «Byzantinische Zeitschrift» — «բիւզանդական լրագիր» և յաջողեցրեց որ բաժարական տերութիւնը Միւնխենի համալսարանում բիւզանդական աւարկաների համար առանձին պրոֆեսորութիւն հաստատեց, Օրինակը իրախոսեցուցիչ էր, նոյն աւարկաների համար այս մի քանի տարուայ ընթացքում պրոֆեսորութիւններ են հաստատուել Պուսաստան՝ Պետերբուրգում, Լոշանդիայ՝ Լեյպցեյքում և ունգարիա՝ Բուդապէստում։ Բացի այդ 1894 թուից սկսած Պետերբուրգի կայսերական ակադեմիան Վասիլեֆսկու խմբագրութեամբ հրատարակում է «Византійскій Временикъ» — բիւզանդական ժամանակագիր» թերթը, և ի վերջոյ Կրումայիսկի գրքի առաջին հրատարակութիւնը ամենակարճ ժամանակում սպասուելով նա 1896 թ. հրատարակել է նոյնը երկրորդ անգամ, որը առաջինի համեմատութեամբ առնուազն երեք անգամ աւելացրած է, թէ թերի մասերի լրացումներով և թէ նոր զուտների աւելանալով, որ չկային առաջինի մէջ, Արեւ հինգ վեց տարուայ սկսած և այդքան մեծ չափով ծաւալ ստացած բիւզանդական ուսումնասիրութեան գործը ամենից շատ մեղ հայերիս համար է միտիմարական և ամենից շատ մեղ պիտի հետաքրքրէ և ուրախացնէ։

Աւստ յայտնի է որ մեր պատմական համարեա ամբողջ անցեալը ամենասերտ կերպով միացած էր յունական և մասնաւորապէս բիւզանդական կեանքի հետ, մանաւանդ սկսած այն ժամանակից, երբ Բիւզանդիոնում և Հայաստանում հաստատուեցաւ քրիստոնէութիւնը՝ երկու հարեան ազգերի մէջ աւելի ամրացան քաղաքական և մտաւորական կապերը, հայերը անընդհատ շփման մէջ էին յոյների հետ, երբեմն իրրե դաշնակից և բարեկամ, երբեմն իրրե թշնամի կամ հալածեալ և ընկճեալ, թէ հալածուած և թէ բարեկամ ժամանակ միշտ ընդունել ենք յոյներից ահագին քաղաքակրթական պաշար, փոխաբերել Բիւզանդիոնի գահին այնպիսի հայալոյն գահակալներ տալով, որոնց իշխանութեան ժամանակամիջոցը բիւզանդական կայսրութեան ամենափայլուն և ամենածաղկեալ շրջանն է համարուած, որոնք ազատել են բիւզանդական գահը ապահով կորստից, իսկ ընդհանուր մարդկութեան համար պահպանել գարեթի քաղաքակրթութիւնը բարբարոսանալուց և անհետանալուց, Մինչև որս այդ փոխադարձ յարաբերութիւնների մասին մեր ունեցածն ու գիտեցածը զիտաւորապէս կամ համարեա բացառապէս ծագել է հայկական ազրիր-

ներից, որը բացի այն որ բնականաբար միակողմանի է եղել, շատ մասերով էլ թերի էր, Մեղ համար շատ դժուար էր մանել բիւզանդական գրականութեան ահագին և խիտ անտառը և այնտեղից անհրաժեշտ օգուտն ստանալ, իսկ այսօր շնորհիւ Ներոպացի անհոնջ գիտնականների ջանքերին բացուած և զիրացած են անտառի ճանապարհները, այսօր այլ ևս ներքի չէ, որ Հայոց պատմութեամբ և մատենագրութեամբ պարապելը առանց ամեն քայլափոխում բիւզանդական օգնութեանը զիմելու, Ահա այդ անհրաժեշտութիւնից առաջնորդուած թարգմանում ենք պրոֆեսոր Գեղեցեթի աշխատութիւնը ամբողջովին, սկզբում մաս մաս տպելով Արարատում և ապա առանձին գրքով հրատարակելով։

Գեղեցեթը յունական պատմութիւնը սկսում է 395 թ. և հասնում մինչև 1453 թուականը՝ ինքն շրջանների բաժանելով, համարեա հազար տարուայ զանազան անցքերով լրացմահարուստ պատմութիւնը՝ գրքի ծաւալի պատճառաւ ստիպուած լինելով ընդամենը միայն 156 մեծագիր ութածալ էջերի մէջ ամփոփելու, չափազանց համառօտել է, բայց անկախ այդ հանգամանքից՝ նա կարողացել է մեծ վարպետութեամբ ոչ միայն քաղաքական այլ և կրօնական հարցերին և ժամանակակից հասարակական ամենից աւելի աչքի ընկնող երևոյթներին բաւական չափով անդ տալ իւր նկարագրութեան մէջ, Թէ նա իրրե պատմաբան ինչ առաւելութիւններ ու թերութիւններ ունի, այդ մասին ոչինչ չենք կարող ասել, միայն նա հայկական տեսակետից իւր զասակից մասնագետներից այն բացարձակ առաւելութիւնն ունի, որ լաւ գիտէ Հայոց գրականութիւնն ու պատմութիւնը և Հայերի մասին կարծիքներ յայտնում է իւր ունեցած գիտութեան հիման վրայ՝ անկողմնապահ և անկանխակալ, նա պատմութեան ընթացքում շարունակ յիշում է բիւզանդականի հետ կապ ունեցող հայկական դէպքերը, որ հայերէն չիմացողի ուշադրութիւնից կարող էին վրիպել, նախընթացում յիշածի հետ այս հանգամանքն էլ բաւական կարեւոր և զրդիչ էր, որ ես օգտակար համարեցի թարգմանել այս գործը, Չափազանց համառօտութեան շնորհիւ առացուածքների մէջ մեծ խրթնութիւններ և մինչև անգամ անորոշութիւններ կան, որ արտայայտուելու են նաև թարգմանական, որն այդ պատճառով ստատիկ դժուար էր, Այս յայտնի լինելով, պահանջուում է ընթերցողի ուշադրութիւնը աւելի մեծ չափով։

Մկրտիկ Վարդապետ

1897 թ. Յունիս 24.

Ս. Ընթածին.

